

Аналіз результативності австро-угорської та російської пропаганди на Південно-Західному фронті Першої світової війни

О. В. Мосієнко

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна

УДК 94 (477) +32.019

doi: 10.15421/1717144

Розглянуто проблеми оцінювання ефективності австро-угорської та російської пропаганди часів Першої світової війни. На підставі результатів порівняльного аналізу інформаційного протистояння між Російською та Австро-Угорською імперіями запропоновано такі критерії оцінювання результативності: масштаби охоплення аудиторії, цільові групи та ефективність заходів контрпропаганди. Різноманіття засобів та прийомів пропагандистського впливу відображало тогочасний технічний та суспільно-політичний розвиток країн.

Кількість матеріалів, що носила ідеологічне навантаження, обчислюється сотнями тисяч. Основною формою пропаганди залишалася друкована продукція. Встановлено, що вже в 1914 р. у військовослужбовців на передовій сформувалися певні настанови щодо супротивника. Пропаганда виконала своє завдання із формування образу ворога.

Значні успіхи в інформаційному протистоянні на початку війни демонструвала Росія. Цьому сприяла ідеологія панславизму й військові перемоги на фронті. Причини більшої ефективності пропагандистської діяльності Австро-Угорщини та Німеччини в другій половині війни можна пояснити насамперед гостротою внутрішньої кризи в Російській імперії.

Аналіз матеріалів з досліджуваної теми дозволяє констатувати, що пропаганда набула статусу потужної зброї міждержавних протистоянь в умовах Першої світової війни.

Ключові слова: панславизм; ідеологія; інформаційний вплив; агітація; контрпропаганда; цензура; плакати; листівки; прокламації

Analysis of effectiveness the Austro-Hungarian and Russian propaganda in the South-Western Front of the World War I

O. V. Mosienko

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

The article analyzes the impact of information war effectiveness as a key component of the armed conflict between the Austro-Hungarian and Russian empires. In the article an analysis of materials that speaks for actions of Russian and Austro-Hungarian side is presented.

The criteria of informational influence effectiveness are the following: the amount of propaganda produce; counter-propaganda measures; reaction of the authorities, population and target groups to hostile informational impact. Common and specific points are revealed in the actions of both empires in the course of information warfare. The most effective means of internal propaganda were posters and postcards. All kinds of text messages, such as leaflets, manifestos and proclamations are considered to be an effective type of external propaganda. In order to continue an information warfare propagandists had to study the audience. The scope of target groups is achieved by the amount of materials, but big quantity does not guarantee the result. The evaluation of propaganda effectiveness is extremely difficult. Human behavior is influenced by various factors: education, group and social values, instincts. Agitation may be only a special factor that provides the visible consequence of the decision taken earlier. The effectiveness of enemy propaganda can be estimated by the measures that were taken by the object of information warfare – civil and military authorities of the country. These measures varied – starting with censorship, reinterpretation of enemy communications in another perspective to the penalty for spreading enemy propaganda. In the beginning of the war the direct witnesses and participants of events celebrated the success of the official propaganda. The analysis of the sources of personal origin suggests that in most cases hostile propaganda was perceived as misleading because it is considered to be «foreign». Another specific measure to counteract enemy propaganda was redeployment of military units, whose loyalty and stability was questioned. «Slavic» regiments of the Austro-Hungarian army were sent to Italian front, the Russian units with Polish contingent were sent to the Caucasian front. The national question was widely used by both empires. «Slavic issue» of Russian propaganda has succeeded in the first stage of the war. However after the establishment of positional front, the Austro-Hungarian propaganda means were more effective. The findings received will deepen knowledge concerning the confrontation between the Austro-Hungarian and Russian empires that occurred before and during the World War I.

Keywords: panslavism; ideology; information influence; agitation; counterpropaganda; censorship; posters; leaflets; proclamations

Цитування даної статті: Мосієнко О. В. Аналіз результативності австро-угорської та російської пропаганди на Південно-Західному фронті Першої світової війни / О. В. Мосієнко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 11. – С. 30-35.

Citation of this article: Mosienko, O. V. (2017). Analiz rezultatyvnosti avstro-uhorskoj ta rosijskoj propahandy na Pivdenno-Zakhidnomu fronti Pershoj svitovoi viiny [Analysis of effectiveness the Austro-Hungarian and Russian propaganda in the South-Western Front of the World War I] *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 20 (11), 30-35.

Received: 06.10.2017

Accepted: 07.11.2017

Анализ результативности австро-венгерской и российской пропаганды на Юго-Западном фронте Первой мировой войны

А. В. Мосиенко

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, Украина

Статья посвящена проблемам оценки эффективности австро-венгерской и российской пропаганды времен Первой мировой войны. На основании результатов сравнительного анализа информационного противостояния между Российской и Австро-Венгерской империями, предложены следующие критерии оценки результативности: масштабы охвата аудитории, целевые группы и эффективность мероприятий контрпропаганды. Многообразие средств и приемов пропагандистского воздействия отражало техническое и общественно-политическое развитие стран того времени.

Количество материалов, носивших идеологическую нагрузку, исчисляется сотнями тысяч. Основной формой пропаганды оставалась печатная продукция. Установлено, что уже в 1914 г. у военнослужащих на передовой сформировались определенные установки о противнике. Пропаганда выполнила свою задачу по формированию образа врага.

Значительные успехи в информационном противостоянии в начале войны демонстрировала Россия. Этому способствовала идеология панславизма и военные победы на фронте. Причины большей эффективности пропагандистской деятельности Австро-Венгрии и Германии во второй половине войны можно объяснить, прежде всего, острой внутренней кризиса в Российской империи.

Анализ материалов по исследуемой теме позволяет констатировать, что пропаганда получила статус мощного оружия межгосударственных противостояний в условиях Первой мировой войны.

Ключевые слова: панславизм; идеология; информационное воздействие; агитация; контрпропаганда; цензура; плакаты; листовки; прокламации

Постановка проблеми. Інформаційна ера встановлює свої правила співіснування держав, які за різних політичних та соціально-економічних обставин використовують як відверті, так і приховані маніпулятивні та пропагандистські прийоми у ЗМІ для формування одних стереотипів та руйнування інших. У момент загострення міжнародних відносин пропагандистська машина включається в роботу на повну силу. Значення пропаганди як основного інструменту інформаційного протистояння суттєво зростає в періоди війни, оскільки за силою свого впливу вона не поступається, а в деяких випадках перевищує ефективність зброї. Владні структури, військове керівництво намагаються встановити максимальний контроль за інформацією, її інтерпретацією та особливостями поширення.

Аналіз досліджень і публікацій. Інформаційній війни, аналіз методик їх проведення стали предметом дослідження в монографіях та статтях Г. Почепцова [12], Й. Саєвича [14]. Г. Почепцов – теоретик питань інформаційних і психологічних війн. Специфіку пропаганди серед військовопозовонених в роки Першої світової війни досліджує Й. Саєвич.

Серед сучасних зарубіжних дослідників особливостей австро-угорської та російської пропаганди варто виокремити О. Асташова [2], Д. Гужву [7]. О. Асташов аналізує специфіку пропаганди на Східному фронті, розкриваючи організацію, методи, масштаби й механізми пропаганди в роки Першої світової війни. Д. Гужва розглядає розвиток російської військової періодики в роки Першої світової війни, зазначаючи недоліки й помилки, які знижували її ефективність. Перспективним залишається комплексне дослідження інформаційного протистояння між Російською та Австро-Угор-

ською імперіями на українських теренах, порівняльний аналіз із залученням архівних матеріалів, що стосуються австро-угорської армії. Варто звернути увагу на лінгвістичні та суто технологічні аспекти пропаганди. В умовах Першої світової війни подібні методики та технології часто апробувались уперше. «Білою плямою» залишається вивчення контрпропаганди, яке набуло надзвичайно великого значення під час війни.

Метою роботи є аналіз ефективності пропаганди в роки Першої світової війни між Росією та Австро-Угорщиною.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб інформаційний вплив досяг своєї мети, імперіям, які воюють, необхідно було дотримуватися певних умов. У цьому випадку критеріями успішності інформаційного впливу обрані: обсяг пропагандистської продукції; методи ворожого режиму з протидії пропаганді; реакція влади, населення та цільових груп на ворожий інформаційний вплив.

Щоб донести потрібну інформацію до цільових груп, а ними стали власне населення та армія, ворожі армія та населення, союзні й нейтральні держави, потрібно було розширити об'єми впливу пропаганди. Це досягалося за рахунок кількості пропагандистських матеріалів.

Для агітаційного впливу на власне населення найбільш ефективним засобом виявилися плакати та поштові листівки. Для заохочення купівель підданими торгових цінних паперів, військових облігацій, у Росії та Австро-Угорщині використовували мистецтво плакату. Так, у Росії загальний тираж тільки одних плакатів із військової позики 1916 р. – початку 1917 р. перевищив 2 млн екземплярів. Опосередковано висновки про ефективність такої візуалізації можна зробити на основі виручки, яка за першим випуском військової позики 1916 р. ста-

новила 1,5 млрд руб., а за другим – 1,6 млрд руб. [5, с. 85 – 86].

Для впливу на ворожу армію й населення використовували передусім відозви та прокламації. Уже в середині серпня 1914 р. у Києві було надруковано 48 тисяч відозв Карпато-руського визвольного комітету до населення Галичини [2]. У відповідь австрійці випустили брошуру про російські звірства тиражем 50 тисяч примірників, які 22 січня 1915 р., у річницю «Кривавої неділі», почали розповсюджувати від імені «Російської народної організації в Женеві». У російські окопи ці відозви доставлялися або розвідниками, або за допомогою дитячих повітряних куль [13, с. 101].

Союз визволення України, політична організація, створена в 1914 р. в Галичині, із дозволу австро-угорської військової влади долучилася до інформаційної кампанії, спрямованої проти Російської імперії. Цільовою аудиторією СВУ стали солдати-українці австро-угорської армії, росіяни та українці в складі російської армії, населення російської України [8, с. 64]. Видруковувались та розповсюджувались спеціальні пропагандистські матеріали, призначені для військовополонених. Наклад просвітницького часопису «Розвага» у фрайштадському таборі 1915 р. становив 2 тисячі примірників (на 18 тисяч полонених) [14, с. 12]. Великі тиражі не гарантували досягнення ефективності. Пропаганда повинна була швидко реагувати на зміну ситуації, швидко потрапляти до адресатів – особового складу військових частин. Російська армія мала проблеми із забезпеченням своєчасності надходження пропагандистської продукції [7, с. 37]. Тираж фронтних газет був невеликим. Так, найбільш поширений «Армійський Вісник» Південно-Західного фронту з серпня 1916 р. постачався в кількості 15 екземплярів на полк [3, с. 562]. Для ведення інформаційної війни пропагандистам потрібно було вивчати цільову аудиторію. Вплив друкованих ЗМІ на армійських читачів визначався за допомогою цензорів, які перевіряли пошту [3, с. 567]. Після вступу на територію Галичини російських військ, вивчення настроїв населення покладалося на жандармів [17, арк. 23].

Заходи контрпропаганди. Про ефективність ворожої пропаганди можна судити із заходів, до яких вдавалася цивільна й військова влада країни. Серед таких заходів можна назвати: цензуру, реінтерпретацію ворожих повідомлень у вигідному для себе ракурсі, покарання за розповсюдження ворожої пропаганди.

У Російській імперії заборонялося публічне озвучення чуток, не заснованих на офіційних даних, вигадок про невдалі дії й поведінку власних військ, розмови про стан армії [15, арк. 22, 168]. В імперії Габсбургів забороні підлягали будь-які повідомлення про сприятливі умови перебування в полоні військовослужбовців Австро-Угорщини, та вибіркове ставлення російської влади до військово-

вополонених певних національностей, насамперед слов'янських [10, с. 66].

Повністю забезпечити населення й армію від ворожого інформаційного впливу було неможливо, тому ще одним заходом контрпропаганди стала реінтерпретація ворожих повідомлень. Листівки, що розповсюджувалися австро-угорцями в прикордонних місцевостях Російської імперії, головним чином з аеропланів, друкувалися в російських виданнях із відповідним коментарем й акцентуванням на безграмотності й недбалості авторів австрійських відозв [6, с. 21].

Про значення, яке надавалося ворожим листівкам, можна судити за клопотаннями генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського. У межах повітів генерал-губернаторства знаходили прокламації, адресовані як місцевому населенню, так і російським військам. Г. Бобринський наказував негайно повідомляти про випадки виявлення австрійської пропаганди й пересилати знайдені прокламації для проведення слідства [16, арк. 2].

У Габсбурзькій імперії влада відразу розпочала репресії проти дійсних та уявних зрадників. Щодо жителів прифронтових провінцій Габсбурзької імперії, яких підозрювали в проросійських настроях, австро-угорці застосували смертні вирoki [20, с. 28]. Начальник Генерального штабу австро-угорської армії Конрад фон Гетцендорф зазначав, що русофільська пропаганда активно проводилася в мирний час, і тепер її наслідки ставлять під загрозу військові інтереси. Тому, на його думку, тільки радикальні заходи могли допомогти в протидії нелояльності місцевого населення [19, с. 65].

Оцінка ефективності сучасниками. Окремо слід відзначити оцінювання ефективності ворожого інформаційного впливу з точки зору безпосередніх учасників подій. Генерал від кавалерії О. Брусилов оцінював моральну підготовку до війни як незадовільну. Частково він пояснював це наявністю великої кількості етнічних німців в армії та державному апараті. Поповнення, які прибували на Південно-Західний фронт влітку 1914 р., не розуміли причин та цілей війни. Генерал Брусилов із розпачем констатував, що нижні чини в російській армії не розумілися на тому, хто такі слов'яни в цілому та серби, зокрема, задля захисту яких офіційно розпочалася війна [4, с. 74]. У представників офіційних кіл Російської імперії панували протилежні настрої. Так, член Державної думи Л. Велихов у листі брату після поїздки на фронт підкреслював, що у військах наявна воля до перемоги [18, арк. 142].

Термін «пропаганда» в той час застосовувався щодо ворожої діяльності, внутрішньої антивоєнної та антиурядової активності. Свою інформаційну активність пропагандою не називали. Причому підкреслювалося, що непевні спроби ворожої пропаганди не зустрічають підтримки у військах. А в ситуації початку Першої світової війни й перших

перемог деяким російським політикам здавалося, що патріотичні настрої у військах будуть тривалими й дозволять перемогти [18, арк. 142].

Тактичний рівень пропаганди передбачав також інформаційне забезпечення дій власних військ на зайнятій ворожій території. Метою цих заходів було формування позитивного ставлення місцевого населення [11, с. 19]. Уже в 1914 р. у солдат на передовій сформувалися певні установки щодо ворога, різних родів військ та національностей. Так, російські офіцери неодноразово відзначали жорстокість до військовополонених та мирного населення, яку проявляли мадярські частини. В австро-угорській армії сформувався стереотип щодо козацьких частин, які нібито не залишали в живих полонених і поранених [9, с. 29].

Аналіз джерел особистого походження дозволяє стверджувати, що в більшості випадків ворожа пропаганда сприймалася як апіорі брехлива, оскільки вона походила від «чужого». Мирні пропозиції ворога розцінювалися як ознака його слабкості [13, с. 173]. На думку деяких російських офіцерів, австрійські прокламації не досягали своєї прямої мети – добровільної здачі в полон [1, с. 205]. Адже потрапивши в полон, солдат втрачав надію на швидку зустріч із сім'єю. Затягування війни переконувало солдатів, що вихід із позиційного глухого кута полягає не в наступі, а лише у перемир'ї.

Оскільки масова пропаганда була новим явищем у воєнному мистецтві, замість вирішення проблеми шляхом контрпропаганди практикувалося використання «географічних» методів боротьби з ворожим інформаційним впливом. Панславістська пропаганда Росії призвела до зниження боєздатності слов'янських об'єднань армії Габсбургів, їх переходів на сторону росіян. Наприклад, 26 жовтня 1915 р. добровільно склали зброю два чеські полки (36-й піхотний і 30-й ландверний). Тому австро-угорське командування практикувало переведення полків із високим відсотком слов'ян на Італійський фронт [20, с. 30]. У 1916 р. розвідувальна служба австро-угорської армії розповсюджувала маніфест про створення самостійного Королівства

Польського. Основним цільовим сегментом цієї пропаганди стали поляки-військовослужбовці російської армії. У результаті такої діяльності збільшилась кількість поляків-перебіжчиків [13, с. 173]. Російське командування змушене було направляти частини з польським контингентом на Кавказький фронт.

Висновки. Опосередковано про ефективність інформаційного протистояння свідчить кількість пропагандистських матеріалів, оскільки це сигналізує про здатність ворогуючих країн оперативно реагувати на інформаційні випадки ворога – швидко розповсюджувати усні й писемні роз'яснення, заперечення, критику й спростування. Крім того, великі тиражі друкованої продукції дозволяли охопити ширшу аудиторію. Проте кількість не гарантувала якості. Інформаційна війна потребувала обізнаності із особливостями цільової аудиторії. Це стосувалося не лише ворожої держави, а й власного населення та військовослужбовців. Не менш важливою компонентою пропаганди було постійне вивчення настроїв її адресатів. На основі цих даних проводилася протидія ворожим інформаційним атакам. Контрпропаганда включала різні методи: від роз'яснення інформації, яку транслював супротивник, до спроб нівелювати ворожий вплив через подолання власних «слабких місць», які використовував ворог. Ще одним специфічним заходом протидії ворожій агітації була передислокація морально нестійких військових частин на інші fronti. «Слов'янські» полки австро-угорської армії посилалися на Італійський фронт, російські частини з польським контингентом – на Кавказький фронт. Ефективності пропаганди перешкождали такі фактори: довоєнні установки (присяга, почуття обов'язку, патріотизм); страх покарання за перехід на сторону ворога після повернення додому, негативне ставлення до ворога, сформоване не в останню чергу завдяки власній воєнній пропаганді. На противагу – матеріальні труднощі, важкі умови позиційної війни, технічне відставання (у випадку російської армії), загострення політико-економічної ситуації в тилу створювали сприятливий ґрунт для ворожого інформаційного впливу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Ананьев К. В. «Господи! Скоро ли кончатся наши муки!...» / К. В. Ананьев // Первая мировая: взгляд из окопа. – М.: Нестор-История, 2014. – С. 137–215.
2. Асташов А. Б. Пропаганда на русском фронте в годы Первой мировой войны / А. Б. Асташов // История пропаганды. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Russkom-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/.
3. Асташов А. Б. Русский фронт в 1914 - начале 1917 года: военный опыт и современность / А. Б. Асташов. – М.: Новый хронограф, 2014. – 740 с.
4. Брусилов А. А. Мои воспоминания / А. А. Брусилов. – М.: Вече, 2013. – 288 с.
5. Бугров А. «Чем больше денег... - тем ближе к победе»: государственный банк, искусство плаката и Первая мировая / А. Бугров, С. Татаринов. // Родина. – 2011. – №4. – С. 84 - 86.
6. Война. Хроника и отклики. – Петроград: Издание «Исторического Вестника», – 1914. – 64 с.
7. Гужва Д. Г. Военная периодическая печать русской армии в годы Первой мировой войны 1914-1918 гг. / Д. Г. Гужва. – Новосибирск: НВВКУ (ВИ), 2009. – 167 с.

8. Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині ХХ століття / Я. Дашкевич. // Україна. Наука і культура. – 2009. – №35. – С. 63–72.
9. Имшенецкий Б. И. Великая Галицийская битва / Б. И. Имшенецкий. – Петроград: Типография И.В. Леонтьева, 1914. – 32 с.
10. Миронов В. В. Информационная политика в Австро-Венгрии в годы первой мировой войны / В. В. Миронов // Вопросы истории. – 2010. – № 4. – С. 62-77
11. Пирейко А. М. В тылу и на фронте империалистической войны. Воспоминания рядового / А. М. Пирейко. – Л.: Прибой, 1926. – 63 с.
12. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, 2000. – 213 с.
13. Ронге М. Разведка и контрразведка / М. Ронге. – М.: Воениздат НКО СССР, 1939. – 244 с.
14. Саевич Й. Й. Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 22.02.22 «Військова історія» / Саевич Й. Й. – Львів, 2007. – 20 с.
15. ЦДІАК, Ф. 332 Кічкаське відділення Катеринославського залізничного поліцейського управління залізниці, оп.1, спр. 5, 283 арк.
16. ЦДІАК, Ф. 365 Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, оп.1, спр. 23, 18 арк.
17. ЦДІАК, Ф. 365 Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, оп.1, спр. 114, 51 арк.
18. ЦДІАК, Ф. 385 Жандармське управління м. Одеси, оп.2, спр. 161, 211 арк.
19. Dornik W. Conrad von Hötendorf and the “Smoking Gun”: A Biographical Examination of Responsibility and Traditions of Violence against Civilians in the Habsburg Army / Wolfram Dornik // 1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I. – New Orleans, Louisiana, USA: UNO Press, 2014. – С. 55 – 74.
20. Glaise-Horstenau E. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914-1918. Das Kriegsjahr 1915/ Edmund Glaise-Horstenau. – Wien: Verlag der Militär wissenschaftlichen Mitteilungen, 1931. – 814 с.

REFERENCES

1. Anan'ev, K. V. (2014). *“Gospodi! Skoro li konchatsja nashi muki!..”, Pervaja mirovaja: vzgljad iz okopa [O Lord! How soon will end our torments! World War I: A view from the trench]*. Moskva: Nestor-Istorija, 137 - 215 (in Russian).
2. Astashov, A. B. (2014). *Propaganda na rusском fronte v gody Pervoj mirovoj vojny [Propaganda on the Russian front during World War I]*. Retrieved from URL http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Rusском-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/. (in Russian).
3. Astashov, A. B. (2014). *Russkij front v 1914 - nachale 1917 goda: voennyj opyt i sovremennost' [Russian front in 1914 - beginning of 1917: the military experience and modernity]*. Moskva: Novyj hronograf. (in Russian).
4. Brusilov, A. A. (2013). *Moi vospominanija [My memories]*. Moskva: Veche. (in Russian).
5. Bugrov, A. & Tatarinov, S. (2011). «Chem bol'she deneg... – tem blizhe k pobede»: gosudarstvennyj bank, iskusstvo plakata i Pervaja mirovaja [«The more money ... – the closer to victory»: a state bank, the art of the poster and the First World War]. *Rodina. (4)*, 84 - 86 (in Russian).
6. *Vojna. Hronika i otkliki [War. The Chronicle and responses]*. (1914) Petrograd, Izdanie «Istoricheskogo Vestnika». (in Russian).
7. Guzhva, D. G. (2009). *Voennaja periodicheskaja pechat' rusской armii v gody Pervoj mirovoj vojny 1914-1918 gg [Military periodicals of the Russian army during the First World War 1914-1918]*. Novosibirsk: NVVKU (VI). (in Russian).
8. Dashkevych, Ya. (2009). *Turecko-ukrayinski vzayemovidnosyny v pershij polovyni XX stolittya [Turkish-Ukrainian relations in the first half of the twentieth century]*. *Ukrayina. Nauka i kultura. (35)*, 63 - 72 (in Ukrainian).
9. Imsheneckij, B. I. (1914). *Velikaja Galicijskaja bitva [The Great Galician battle]*. Petrograd: Tipografija I.V. Leont'eva. (in Russian).
10. Mironov, V. V. (2010). *Informacionnaja politika v Avstro-Vengrii v gody pervoj mirovoj vojny [Information policy in the Austro-Hungarian Empire during the First World War]*. *Voprosy istorii. (4)*. 62 - 77 (in Russian).
11. Pirejko, A. M. (1926). *V tylu i na fronte imperalisticheskoj vojny. Vospominanija rjadovogo [In the rear and at the front of the imperialist war. Private's memories]*. Leningrad: Priboj. (in Russian).
12. Pochepcov, G. G. (2000). *Informacionnye vojny. Osnovy voenno-kommunikativnyh issledovanij [Information wars. Fundamentals of military communication studies]*. Moskva: Refl-buk. (in Russian).
13. Ronge, M. (1939). *Razvedka i kontrrazvedka [Intelligence and Counterintelligence]*. Moskva: Voениzdat NKO SSSR, (in Russian).
14. Sajevych, J. J. (2007). *Vijs'kovopoloneni ukrai'nci v taborah Avstro-Ugorshhyny i Nimechchyny v period Pershoi' svitovoi' vijny: vyshkil ta organizacija pobutu [Ukrainian POWs in the Austria-Hungarian and German camps during the First World War: training and organization of life]*. L'viv, 20 (in Ukrainian).
15. *Central'nyj derzhavnyj arhiv Ukrai'ny, Kyi'v (CDIAK) [Central State Archive of Ukraine, Kyiv]*, fund 332, description 1, case 5, 283 sheets

16. CDIAK, f. 365, descrip. 1, case 23, 18 sh.
17. CDIAK, f. 365, descrip. 1, case 114, 51 sh.
18. CDIAK, f. 385, descrip. 2, case 161, 211 sh.
19. Dornik, W. (2014). *Conrad von Hötzendorf and the “Smoking Gun”: A Biographical Examination of Responsibility and Traditions of Violence against Civilians in the Habsburg Army. 1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I*. New Orleans: UNO Press. 55 - 74 (in English).
20. Glaise-Horstenau, E. (1931). *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914-1918. Das Kriegsjahr 1915 [Austria-Hungary's last war, 1914-1918. The war year 1915]*. Wien, Verlag der Militär wissenschaftlichen Mitteilungen. (in German).

Мосієнко Олександр Вікторович – аспірант
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Адреса: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
E-mail: aleksandr.art.am@gmail.com

Mosienko Olexandr V. – Postgraduate student
Zhytomyr Ivan Franko State University
Address: 40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, 10008, Ukraine
E-mail: aleksandr.art.am@gmail.com
ORCID 0000-0002-7106-8075